

KOSTAS BILIŪNAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

PRASMINGOS IKIMODERNIOSIOS ARCHITEKTŪROS SAMPRATA FENOMENOLOGŲ HARRIO, VESELIO IR PÉREZO-GÓMEZO TEORIJOSE

The Concept of Meaningful Pre-Modern Architecture
in the Theories of Harries, Vesely and Pérez-Gómez

SUMMARY

The article compares the theories of three architectural phenomenologists - Karsten Harries, Dalibor Vesely and Alberto Pérez-Gómez - who are acclaimed by their coverage of architecture from ancient times to today. The starting point of the theories is the meaningful architecture of pre-modern times, which was replaced by an objectified concept of architecture after the crisis of the Enlightenment. The authors under analysis define pre-modern architecture as a representation of an invisible layer of meaning, based mostly on the analysis of Enlightenment texts, Husserl's theory of the crisis of science and the phenomenological tradition. Two semantic structures are distinguished, related to exact meaning and sensory experience. The analysis of different historical epochs reveals the heterogeneity of meaningful pre-modern architecture.

SANTRAUKA

Straipsnyje lyginamos trijų architektūros fenomenologų – Karsteno Harrieso, Daliboro Veselio ir Alberto Pérezo-Gómezo – teorijos, išsiskiriančios tuo, kad aprėpia architektūrą nuo seniausių laikų iki šiandienos. Šių teorijų atskaitos taškas yra prasminga ikimoderniųjų laikų architektūra, kurią, Apšvietai patyrus krizę, pakeitė objektyvuota architektūros samprata. Analizuojami autoriai, remdamiesi daugiausia Apšvietos epochos tekstų analize, Husserlio mokslo krizės teorija ir fenomenologine tradicija, apibrėžia ikimoderniąją architektūrą kaip neregimo prasminio sluoksnio reprezentaciją. Išskiriami du prasminiai sandai, susiję su reikšme ir jusline patirtimi. Analizuojant skirtingas istorines epochas, atsiskleidžia prasmingos ikimoderniosios architektūros nevienalytiškumas.

RAKTAŽODŽIAI: architektūros prasmė, reprezentacija, Harriesas, Veselis, Pérezas-Gómezas.

KEY WORDS: meaning of architecture, representation, Harries, Vesely, Pérez-Gómez.

IVADAS

Architektūrologų Karsteno Harrieso ir Daliboro Veselio teorijos Lietuvoje dar menkai tyrinėtos. Išsamų pokalbį su šiek tiek jaunesnės kartos autoriumi Albertu Pérezu-Gómezu yra parengęs architektūrologas Almantas Samalavičius (2017). Harrieso, Veselio ir Pérezo-Gómezo teorijos XX amžiaus pabaigos–XXI amžiaus pradžios architektūros fenomenologijos kontekste išsiskiria dėmesiu architektūros istorijai. Kalbėdami apie šiuolaikinius iššūkius, kylančius architektūros kūrėjams, ir brėždami ateities architektūros gaires, autoriai remiasi filosofine architektūros istorijos analize. Ta analizė nėra apribota konkrečiu istoriniu laikotarpiu – ji pristatoma kaip tebesitęsiančio architektūros proceso dalis. Tai išskiria šiuos architektūros teoretikus ne vien iš architektūros istorikų bei šiuolaikinės architektūros tyrėjų, bet ir iš architektūros fenomenologų tarpo. Pagrindinis analizuojamas autorius siejantis bruožas – jau akcentuota Apšvietos epochos pasaulėvokos transformacija, nulėmusi prasmingos architek-

tūros krizę, kuri, anot šių autorių, tebesitęsia iki šiandienos. Straipsnyje siekiama naujai pažvelgti į šių architektūrologų teorijas. Dėmesio centre atsiduria istorinė architektūra – ji, būdama retrospektyvus atskaitos taškas architektūros teoretikų darbuose, padeda pagrįsti šiuolaikinės architektūros būvį ir įvardyti ją kamujančias problemas.

Straipsnio tikslas – palyginti architektūros fenomenologų Harrieso, Veselio ir Pérezo-Gómezo pateikiamas prasmingos ikimoderniosios architektūros sampratas, nustatyti jų bendrumus ir skirtumus. Gretinamos Harrieso (1997), Veselio (2004) ir Pérezo-Gómezo (1983, 2016c) monografijos, kuriose pristatomos prasmingos architektūros teorijos, ir kiti su šia tema susiję autorių tekstai. Straipsnyje aptariamos skirtingos teorijų prielagos bei šaltiniai, analizuojamas prasmės nuvertinimas Apšvietos laikotarpiu, lyginamos pačios prasmingos architektūros sampratos, pabaigoje pateikiamos tyrimą apibendrinančios išvados.

PAGRINDINIAI TEORIJŲ ATRAMOS TAŠKAI

Analizuojamų autorių darbuose aptariama prasmingos architektūros krizė. Šios temos šaltinis – fenomenologijos filosofijos pradininko Edmundo Husserlio mokslo krizės teorija, išdėstyta veikalė *Europos mokslų krizė ir transcendentalinė fenomenologija*. Jame teigiama, kad, pradėdant Galileo Galilėjumi, moksle įsitvirtino matematiškai struktūruotos gamtos samprata, pakeitusi ankstesnę, kai gamta buvo suvokiama kaip žmogaus betarpiškai patiriamas gyvenamasis

pasaulis (Husserl 1970: 49). Nors straipsnyje nagrinėjamų architektūros fenomenologų darbuose architektūros krizės teorija kildinama iš prieštarigai vertinamo Husserlio veikalo, vis dėlto daugiausia remiamasi kitais autoriais. Tarpdisciplininiai tyrimai atskleidžia, kad ši krizė persmelkė visas žmogaus gyvenimo plotmes. Nagrinėjamų autorių darbuose daugiausia dėmesio skiriama architektūros, vizualiųjų menų ir filosofinės minties raidai.

Iš Vokietijos kilusio ir JAV dirbančio filosofo Karsteno Harrieso (Karsten Harries, g. 1937) teorija nuosekliai plėtojama. Jau 1962 m. Jeilio universitete apgintoje disertacijoje analizuojamas Apšvietos lūžis ir jo nulemtas nihilistiškas XX amžiaus žmogaus santykis su pasauliu (Harries 1962). Tos pačios kartos architektūros teoretikas čekas Daliboras Veselis (Dalibor Veselý, 1934–2015) pirmuosiuose savo darbuose susiejo Husserlio Europos mokslų krizę bei Heideggerio būties krizę su pokario architektūros kontekstu (Bedford 2016). Veselio mokinys Albertas Pérezas-Gómezas (Alberto Pérez-Gómez, g. 1949), iš Meksikos kilęs architektūros istorikas ir teoretikas, gyvenantis Kana-doje, priskiriamas antrajai architektūros fenomenologų kartai. Šis autorius disertacijos pagrindu parengė reikšmingą studiją *Architektūra ir moderniojo mokslo krizė*. Joje Pérezas-Gómezas, analizuodamas kelių dešimčių Apšvietos laikotarpio architektų, mokslininkų bei filosofų teorijas, aptaria, kaip pamažu transformavosi architektūros suvokimas (Pérez-Gómez 1983). Veikale išryškinamos dvi Apšvietos meto tendencijos: viena vertus, aristoteliškoji pasaulio samprata transformuojasi į niutoniškąją gamtą, kita vertus, pati architektūra išsilaisvina iš proporcijų ir geometrijos simbolizmo, kaip sąryšio su pasauliu, ir tampa objektyvizuota disciplina. Analizuojami autoriai ėmė plėtoti savo individualias teorijas, atsispidami nuo moderniosios architektūros kritikos. Tik filosofas Harriesas, skirtingai nei Veselis ar Pérezas-Gómezas, pradėję domėtis architektūra dar universitetinių studijų metais, ėmėsi rašyti apie architektūrą aštuntajame dešimtmetyje, jau publikavęs reikšmingų darbų apie filosofiją ir menotyrą. Skirtumai išryškėja, palyginus auto-

rių pateikiamas moderniosios architektūros krizės perspektyvas. Harriesui architektūros krizė atspindi ant pavojingo nihilizmo slenksčio atsidūrusio šiuolaikinio žmogaus egzistencinę būseną. Veselis išryškina vis labiau dominuojančią technologinę architektūros plotmę, eliminavusią tradicinę architektūros simbolizmą. Panašiai architektūros krizę suvokia ir Pérezas-Gómezas, brėždamas takoskyrą tarp matematinės ir simbolinės plotmių, atsiradusią Apšvietos laikotarpiu, kai architektūroje atsiskyta transcendentiškos prigimties sistemų, tokių kaip numerologija, orderio sistema ar šventoji geometrija, neturinčių vieningų, visuotinai priimtų apibrėžimų. Pérezas-Gómezas išsiskiria iš analizuojamų autorių tuo, kad jau savo pirmajame veikale pabrėžė mokslo krizės įtaką architektūrai ir analizavo, kaip jos simbolinis sluoksnis išnyko Apšvietos epochoje.

Apšvietos nulemta architektūros krizė apibrėžiama, aptariant skirtingas temas, atsiduriančias autorių dėmesio centre. Harriesui tai yra estetikos filosofija, Veseliui – ryšys tarp *techne* ir *poiesis* plotmių, Pérezui-Gómezei – architektūros, kaip žmogaus emocijas bei psichiką veikiančios aplinkos, samprata. Atliekant istorinius-filosofinius tyrimus, remiamasi daugybe šaltinių. Juos galima apibendrintai suskirstyti į svarbiausias grupes, sudarančias analizuojamų autorių teorijų atramos taškus:

- Husserlio mokslo krizės teorija ir šios temos plėtotės.
- Fenomenologinė filosofija. Daugelis šios tradicijos autorių konstatuoja kultūrinę ir egzistencinę Apšvietos krizę, nors jos plačiau nenagrinėja.
- Apšvietos epochos architektų, architektūros teoretikų, filosofų ir moksl-

ninkų tekstai – jų analizė atskleidžia, kaip pamažu įsitvirtina objektyvizuota estetika, meno bei architektūros samprata. Harriesas daugiausia remiasi filosofų, Pérezas-Gómezas – architektūros teoretikų, tarp kurių daugiausia prancūzų autorių, darbais.

- Architektūros ir meno istorikų studijos, apimančios konkrečius istorinius periodus (daugiausia jomis remiasi Harriesas).
- Kritinė modernizmo ir su juo siejamų autorių analizė (ji būdinga išskirtinai Harriesui).

Pačią Apšvietos laikotarpio prasmingos architektūros krizę analizuojami au-

toriai apibrėžia panašiai. Akcentuojama, kad nyksta dviplotmės architektūros samprata ir įsitvirtina išgryninta, objektyvi vienplotmė samprata – estetine, matematinė, funkcinė. Analizuojamos teorijos grindžiamos skirtingais šaltiniais, remiantis tiesiogine tų šaltinių analize ir kitų mokslininkų išvadomis, taip pat savarankiškai fiksuojant Apšvietos epochos transformacijas, patiriamas vykstant mokslo, architektūros, filosofijos, dailės ir kitų sričių raidai. Visų autorių tyrimams būdingas sinkretiškas architektūros istorijos ir filosofijos žanras. Tai išskiria šiuos tyrimus iš kitų ir kartu leidžia kelti polemiskus klausimus mokslininkų bendruomenėje.

PRASMINGOS ARCHITEKTŪROS SAMPRATOS

Analizuojant autorių teorijas, istorinė, prasmę turinti architektūra pati savaime nėra studijų objektas. Ji iškyla dviejų pagrindinių temų kontekste:

- analizuojant Apšvietos epochos virsmą kaip moderniosios architektūros ištakas;
- brėžiant prasmingos šiuolaikinės (atitinkamo laiko) architektūros gaires.

Todėl prasmingos ikimoderniosios architektūros samprata skleidžiasi trijose tematinėse plotmėse: nagrinėjama konkreti istorinės epochos architektūra, regimas Apšvietos krizės kontekstas ir formuojama autorinė šiuolaikinės architektūros samprata (tai daroma, remiantis istorine analize). Galima bandyti apčiuopti architektūros prasmę, tik priartėjus prie jos, nes ikimoderniajai architektūrai, net ir žvelgiant į konkretų laikotarpį bei geografinį regioną, nebuvo būdinga vieninga sistema, vieningas prasmės

suvokimas. Labiausiai apibendrintas ir susistemintas senosios prasmingos architektūros vaizdas atsispindi analizuojamų autorių teorijose, kuriose siekiama įveikti moderniosios architektūros krizę.

Knygos, pristatančios Pérezpo-Gómezo suderintą architektūros teoriją, pradžioje konstatuojama, kad „[ž]mogaus savimonei reikalinga prasmės ir emocijų kupina išorinė aplinka“ (Pérez-Gómez 2016c: 8). Iki šiol vartotą „prasmės“ sąvoką reikia suskaidyti į du sandus: konkrečios prasmės, arba reikšmės, ir emocijų, arba juslinio patyrimo. Fenomenologinei tradicijai priskiriamų architektūrologų darbuose šie du prasminiai sandai dažnai atitinkamai siejami su Martino Heideggerio ir Mauricio Merleau-Ponty filosofija. Abu sandai nėra aiškiai atskirti, idealiau atveju jie reiškiasi kaip vienis, tačiau dažnai labiau pabrėžiamas kuris nors vienas iš jų.

KARSTENO HARRIESO ARCHITEKTŪROS KONCEPCIJA

Harrieso teorijoje, greta prasmingos ikimoderniųjų laikų architektūros kaip reprezentacijos, plėtojamoms ne mažiau svarbios filosofinės temos: architektūros santykis su vieta ir architektūros santykis su laiku. Reprezentacija yra esminė architektūrą charakterizuojanti savybė. Tai, kas reprezentuojama, yra tam tikras architektūrinis idealas. Graikų šventykla, pagal Marčą-Antoine'ą Laugierį, reprezentuoja pirmąją trobelę (Harries 1983b: 15). Gotikoje, vadovaujantis šv. Tomo Akviniečio apibrėžimu, bažnyčia reprezentuoja pačią tikinčiųjų bendruomenę: „Bažnyčios pastatas žymi [...] bendruomeninio būsto idealą, taip pat ir atstumą, skiriančią mūsų dabartinę laiką susietą egzistenciją nuo šio idealo, ji reiškia gyvenimą kaip kelionę“ (Harries 1997: 103). Tokio idealaus sambūvio metafora Viduramžiais tapo Dangišskasis Jeruzalės miestas, jis pasitelktas kaip katedrų architektūros įvaizdis. Reprezentuojama architektūros prasmė yra netiesioginė – ji atsiskleidžia kaip konotacija ar simbolizmas, sužadina vaizdinius. Jie išreiškiami vizualiai, kartu įtraukiant ir viso kūno pojūčius (Kidder 2011).

Aptardamas laiko temą, Harriesas pirmiausia išskiria patį architektūros istoriškumą. Pastatas iš konkretaus praeities laikotarpio „priklauso“ tam laikotarpiui, vadinasi, iš principo negalime sugrąžinti istorinės architektūros. Taigi kritikuojamas romantizuotas Heideggerio filosofijos vertinimas. Tačiau istorinė architektūra vis dar mums kalba reprezentacijos būdu (Harries 1991: 11–12). Prasmingame ikimoderniųjų laikų pastate harmoningai dera stabilumas ir atvirumas pokyčiams. Harriesas vėlesniame

savo kertinio veikalo komentare ypač pabrėžia, kad svarbu suderinti vietos ir erdvės savybes (Harries 2017: 22). To pavyzdys yra bažnyčia, kurios altoriai yra cikliškausiai perstatomi. Darnus sambūvis su laiku priešinamas moderniajai architektūrai, orientuotai į išbaigtumą ir totalumą (Harries 1980: 42–43). Analizuojant architektūros ir vietos ryšio sampratą, svarbus Heideggerio graikų šventyklos pavyzdys. Ikimodernioji architektūra, priešingai nei pastatai, projektuojami euklidinės geometrijos erdvėje, išlaiko ryšį su aplinka (Harries 1980: 38; 1984).

Monografijoje *Bavarijos rokoko bažnyčia: tarp tikėjimo ir estetizmo*, aptariant konkretaus regiono sakralinės architektūros raidą, iš tiesų analizuojama paskutinė Vakarų Europos meno evoliucijos stadija, pasibaigusi krize (Harries 1983a). Rokoko stiliaus bažnyčiose galime išvelgti ir barokinės tradicijos kulminaciją, ir architektūros „susinaikinimo“ procesą, arba transformaciją į paveikslinį vaizdą, dar vadinamą architektūros estetizacija. Neatsižvelgiant į tai, rokoko architektūra taip pat išlaikė ir prasminį matmenį. Jis skleidžiasi Harrieso suformuotos natūraliųjų simbolių teorijos perspektyvoje kaip binarinės struktūros: vertikalumas ir horizontalumas, kilimas ir leidimasis, buvimas viduje ir išorėje (ten pat, p. 160–162). Natūraliuosiuose simboliuose jungiami (arba neperskiriami) du su reikšme ir emocija patirtimi susiję prasminiai architektūros sandai. Ikimoderniąją architektūrą, atitinkančią egzistencinius žmogaus poreikius, priklausomą nuo gamtos, tradicijos, vietos ir laiko, Harriesas vadina nesavavališka (angl. *non-arbitrary*).

Harrieso teorija kritikuota mažiausiai iš aptariamų autorių. Kritikos objektu tampa esminės filosofinės nuostatos. Harvardo universiteto dėstytojas Benjaminas M. Rothas, oponuodamas Harrie-

so fenomenologijai, kviečia išsivaduoti iš „nostalgijos“ prasmei, jis teigia, jog architektūros beprasmiškumas turėtų būti šiuolaikinio žmogaus siekiamybė (Roth 2018: 135).

DALIBORO VESELIO FENOMENOLOGINĖ ŽIŪRA

Veselio teorijoje ikimodernioji architektūra apibrėžiama kaip fenomenologinė reprezentacija. Rašydamas apie senovės graikų architektūros supratimą, autorius remiasi Aristotelio žmogiškosios kūrybos panašumo į gamtos kūrybą sampratą. Menas reiškiasi kaip mimezė, nurodanti į pirminę kūrybos sampratą kaip pasaulio tvarkos atkūrimą (Vesely 1994: 33). Viduramžių kontekste Veselis pabrėžia prasmingos architektūros sampratą sąryšį su bendrąja laikotarpiui būdinga pasaulėvoka: žmogus suvokiamas kaip didesnio pasaulio modelis, kaip mikrokosmosas, reprezentuojantis makrokosmosą. Iš čia kilęs gamtos tapatinimas su žmogaus kūno dalimis (ten pat, p. 179–180). Viduramžių architektūroje reikšminis prasmės sandas suskaidomas į du sluoksnius: „verbalinę“ aukštesnės programos išraišką ir architektūrinį jos įkūnijimą. Gotikinėje katedroje pirmąjį sluoksnį sudaro dailė, skulptūra, vitražas ir kitos vaizduojamojo meno formos, intensyviai nagrinėtos, atliekant šiuolaikinius ikonografijos ir ikonologijos tyrimus. Antrasis – architektūros sluoksnis lieka šių tyrimų paraštėse. Veselis vadina šį sluoksnį komunikacine erdve, kurioje latentinis pasaulis įgauna matomą vizualinę išraišką (ten pat, p. 68, 83). Ypač turtinga baroko architektūros reprezentacija. Išskiriami du jos aspektai: geometrija ir retorika. Retorika – tai iš kasdienio gyvenimo kylanti metaforinė

pasaulio išraiška. Tokios metaforos pavyzdys baroko architektūroje yra dangaus vaizdinys (ten pat, p. 215).

Žvelgiant iš Apšvietos krizės perspektyvos, Veselio teorijoje atsiskleidžia prasmingos ikimoderniosios architektūros nevienalytiškumas. Pereinamuoju laikotarpiu, kai reprezentacija buvo suskirstyta į instrumentinę ir simbolinę, į pastarąją žvelgta kaip į sunkiai apibrėžiamą, nevienprasmę, neaiškia, todėl galiausiai ji buvo pakeista objektyvia matematine (instrumentine) reprezentacija (ten pat, p. 22). Šiuolaikiniame pasaulyje architektūra yra atsietą nuo kultūros ir kasdienio gyvenimo. Tai ypač apsunkina jos komunikacinę funkciją (Vesely 1999: 144). Veselio kvietimas atkurti prarastą architektūros komunikacinę erdvę siejamas su skirtingų kultūros sričių integracija ir iš naujo pažadintinu poetišku kūrybiškumu (Vesely 2004: 387).

Veselio teorija, kaip ir architektūros fenomenologija apskritai, sulaukė kritikos dėl manipuliatyvumo. Poststruktūralizmo teoretikas Markas Wigley'us kritikuoja Veselio paslėptos prasmės teoriją, o patį fenomenologijos transcendentališkumą vadina magija ir net religija (Wigley 2012). Neišreikštas pasaulis, pažįstamas tik per išorinę reprezentaciją, taip pat siejamas ir su pokario Čekoslovakijos situacija – intelektualams būdingos perkeltinės prasmės, arba Ezopo kalbos, vartojimu (Bedford 2022: 73–74).

ALBERTO PÉREZO-GÓMEZO TEORIJA

Pérezas-Gómezas išskiria du prasmingos senovės graikų architektūros raidos etapus. Pirmykščiame ir archajiniame laikotarpiuose architektūra buvo suvokiama kaip mitinio pasaulio dalis. Statant būdavo mimetiškai atkartojama ne išorinė realybė, o „transcendentinė emocija“ (Pérez-Gómez 2016a: 10). Tokios architektūros pavyzdžiu *par excellence* autorius laiko teatrą (Pérez-Gómez 2016c: 29). Klasikiniu laikotarpiu ši samprata pakito, atsirado distancija tarp žmogiškosios patirties ir ją įrėminančio pastato (Pérez-Gómez 2016a: 11). Architektūra tapo simbolinės pasaulio tvarkos atspindžiu, mimezė pradėjo reikšti išorinį atkartojimą – akcentas nuo vieno prasminio sando perkeltas kitam.

Didesnis dėmesys Pérezo-Gómezo bibliografijoje skiriamas Renesanso ir Baroko epochų architektūrai. Autorius teigia, kad šio laikotarpio traktatai buvo suvokiami kaip metafizinės tikrovės išraiška, – modernieji tyrėjai dažnai ignoroja šį prasminį klodą (Pérez-Gómez 2016b: 82). Greta siekio atspindėti architektūroje dieviškąją pasaulio tvarką, Pérezas-Gómezas išryškina ir emocinių prasmės sandą, nes architektūra neturi vienintelės reikšmės, bet „atveria galimybę suvokti save kaip turinčius tikslą“ (Samalavičius 2017: 146). Architektūra yra gimusi iš trūkumo (meilės, žinojimo, dievybės pažinimo). Tai yra emocinis architektūros laukas, įvardijamas „atmosferos“, arba *Stimmung* (liet. „nuotaika“, „ūpas“), terminu. Architektūra, panašiai kaip proza bei poezija, galėjo ir perteikti reikšmę, ir žadinti jausmus (Pérez-Gómez 2016b: 105–106; 2016c: 77).

Apibendrintą ikimoderniosios architektūros vaizdą autorius pateikia, atsa-

kydamas į klausimą, kas buvo prarasta, objektyvizuojant architektūrą: tai transcendentalus siekis, išreikštas per simbolizmą (Pérez-Gómez 1983: 7). Iki Apšvietos architektūra buvo betarpiškai susieta su pasauliu, kuris savo ruožtu laikytas dievišku kūriniu, tad ir architektūros transcendentiškas atliepė ikimoderniąją pasaulio sampratą. Prasmingą architektūrą reikėtų suprasti kaip pasaulio, kuriame nėra aiškios ribos tarp šiapusybės ir anapusybės, atspindį. Tai iliustruoja Pérezo-Gómezo plačiai vartojama sąvoka *mathésis*, ankstyvojoje graikų kultūroje kilusi iš magijos. XVII amžiuje *mathésis* siejama su matematiniu žinojimu ir kartu su tikėjimu (ten pat, p. 9, 88).

Remdamasis istorine analize, tačiau skirdamas savo suderintos architektūros teoriją sekularizuotam XXI amžiaus pasauliui, Pérezas-Gómezas teigia, kad egzistencinis prasmės klausimas nėra pasitraukęs – jis susijęs su pačiu mūsų kūniškumu (Pérez-Gómez 2016c: 226). Sekuliariam architektūros „vartotojui“ skirtoje autoriaus teorijoje akcentuojamas pirminis, archajinis prasminis sandas, atsigręžiant į žmogaus emocinius poreikius ir jo psichosomatinę sveikatą (ten pat, p. 232).

Šių dienų kontekste Pérezo-Gómezo teorija kritikuojama, remiantis argumentais, panašiais į tuos, kuriais naudodamiesi, Apšvietos idėjų šalininkai kritikavo tradicinę architektūros kalbą: pabrėžiama, kad stinga aiškių kriterijų, prasmė ambivalentiška, sekama klišėmis (Roth 2018: 130). Dažnai sulaukiama kritikos dėl to, jog iš principo oponuojama fenomenologinei prieigai, o prasminis architektūros laukas laikomas pramanu, džiaugiamasi jo įveika (Mitrović 2018: 17, 26).

PRASMINGOS ARCHITEKTŪROS TEORIJŲ APIBENDRINIMAS

Remiamasi istorinės ikimoderniosios architektūros analize Harrieso, Veselio ir Pérezo-Gómezo teorijose, tiriant iki šių laikų besitęsiančią architektūros krizę ir formuojant jos įveikos teoriją. Išsamiau analizuojami keturi Europos architektūros istorijos laikotarpiai: senovės graikų, gotikos, renesanso ir baroko (įskaitant rokoka). Architektūros prasmė kiekviename epochoje ir stiliuje atskleidžiama skirtingai, taip pat skiriasi autorių temos, kurias pasitelkiant, analizuojama architektūra bei prieigos būdai:

- Harrieso analizės centrą sudaro ornamentas, sujungiantis architektūrą ir vaizduojamąją daile, architektūros programiškumas, natūraliųjų simbolių, ypač vertikalumo ir horizontalumo, raiška, pastato ryšys su vieta, pastato medžiagiškumas.
- Veselio analizė apima architektūros programiškumą ir metaforiškumą, architektūros sąryšį su vaizduojamąja daile, architektūros ir šviesos santykį, taip pat geometriją, erdviškumą.
- Pérezo-Gómezo analizėje daugiausia dėmesio skiriama geometrijai, taip pat nagrinėjamas santykis tarp architektūros ir ritualinio veiksmo, tiriama psichologinis žmogaus ir architektūros ryšys.

Skirtingos architektūros analizės temos atsiskleidžia, nagrinėjant konkrečius autorių pateikiamus prasmingos ikimoderniosios architektūros pavyzdžius, itin kinamai pagrindžiančius autorių teiginius. Vis dėlto juose mažai analizuojama pastato tūrio, erdvės ar medžiagiškumo dimensijas apimanti architektūra. Suprantama, kad autoriai neturi tikslo išsa-

miai nagrinėti architektūrinius objektus, tačiau, stokojant tokios analizės, nepavyksta iki galo atskleisti realaus (ne teorinio) prasmingos ikimoderniosios architektūros sampratos matmens.

Skirtingose teorijose ir jas iliustruojančiuose architektūriniuose pavyzdžiuose yra akivaizdi iš fenomenologinės tradicijos kylanti prasmingos architektūros samprata, bendra visiems analizuojamiems autoriams: architektūra suvokiama kaip reprezentacija, atspindys ar išraiška. Reprezentacija nurodo į dvinarę sandarą, apimančią du narius: nematomą reprezentuojamąjį ir išreikštą reprezentuojantįjį. Sudėtinga apibrėžti tai, kas reprezentuojama, neretai reprezentuojamasis narys aiškiai neįvardijamas (Mitrović 2018: 4). Architektūros prasmė išreiškiamą abstrakčiomis formomis, tokiomis kaip: nematomas pasaulis, latentinis pasaulis, architektūros idealas, gamtos kūryba, pasaulio tvarka. Pasikartojantys prasminio architektūros lauko, arba reprezentuojamojo nario, įvardijimai apima tris pagrindines sritis: gamtą, religiją ir žmogaus gyvenimą. Ikimoderniojoje pasaulio sampratoje šios sritys neegzistavo atskirai – jos buvo betarpiškai susijusios. Harrieso, Veselio ir Pérezo-Gómezo teorijose reikšmingai priartėjama prie istorinės architektūros prasmės klausimo, nors jis akivaizdžiai ir nenagrinėjamas.

Nagrinėjamų autorių teorijose skirtingai atspindimi reprezentuojamojo nario reikšminis ir juslinis sandai. Pirmasis išsamiai analizuojamas visų autorių teorijose, antrajam daugiausia dėmesio skiria Pérezas-Gómezas, o Harrieso teorija išsiskiria abiejų šių sandų integravimu. Didžiausi skirtumai išryškėja, tiriant,

kaip skirtingi autoriai sieja prasminį architektūros horizontą su žmogaus patirtimi: Harriesas unikaliai iškelia vietos ir laiko klausimus, Veselis telkiasi į archi-

tektūros, kaip komunikacinės medijos, įtaką žmogui, o Pérezas-Gómezas daugiausia dėmesio skiria emociniam-informaciniam architektūros poveikiui.

IŠVADOS

Straipsnyje detalai aptartos architektūros fenomenologų Karsteno Harrieso, Daliboro Veselio ir Alberto Pérezo-Gómezo teorijos, kuriose, greta pagrindinių moderniosios architektūros krizės ir jos įveikos temų, atskleidžiama ir prasmingos ikimoderniosios architektūros samprata. Formuluojamos šios apibendrinančios išvados:

- Harriesas, Veselis ir Pérezas-Gómezas, grįsdami prasmingos architektūros sampratą, daugiausia remiasi Apšvietos filosofų, architektūros teoretikų, architektų bei mokslininkų teorinių šaltinių analize ir Husserlio mokslo krizės teorija, taip pat ją praplečiančiu fenomenologinės tradicijos autorių tyrimų lauku.
- Prasmingos architektūros samprata skleidžiasi Apšvietos epochos kontekste. Su Apšvieta susijusi pasaulėvokos transformacija žymi dieviškosios tvarkos organizuojamo pasaulio virsmą į matematiškai išmatuojamą gamtą. Vykstant šiam procesui, architektūros, kaip prasmingo kūrinio, supratimą pakeitė architektūros, kaip objekto, samprata. Analizuojami autoriai pabrėžia skirtingus proceso aspektus: Harriesas – architektūros virsmą į vaizdinį, jos estetizaciją, Veselis – architektūros formalizaciją ir atsietumą nuo tikrovės, Pérezas-Gómezas – architektūros objektyvizaciją ir funkcinės plotmės įsivyravimą.
- Analizuojamus autorius vienija fenomenologinė architektūros, kaip dvisluoksnio fenomeno, samprata, kurioje fizinė architektūros išraiška reprezentuoja neregimą prasminį sluoksnį. Istorinėje architektūroje prasmė atskleidžia kaip tarpusavyje susijusių gamtos, religijos ir žmogaus gyvenimo temų laukas. Bendriausia prasme architektūra išreiškia dieviškosios tvarkos organizuojamą gamtos pasaulį, neatsiejamą nuo žmogaus. Išskiriami du prasminiai sandai, susiję su reikšme ir jusline patirtimi. Įvairių autorių teorijose jiems skiriama nevienodai dėmesio. Prasminga architektūra pasižymi tuo, kad kuria darnų ryšį su vieta ir laiku (Harriesas), formuoja žmogų įtraukiančią komunikacinę erdvę (Veselis) ir emocinį atmosferų lauką (Pérezas-Gómezas).

Straipsnyje analizuoti skirtingas prielaidas pasirinkę ir šiek tiek įvairuojančias prasmingos ikimoderniosios architektūros perspektyvas pasiūlę architektūros fenomenologijos autoriai, savo teorijose išryškinę prasminį istorinės architektūros sluoksnį – už fizinės architektūros, kaip reprezentacijos, slypinčią reprezentuojamą esmę. Detaliam aptarus istorines-filosofines trijų autorių, priskiriamų architektūros fenomenologijos tradicijai, teorijas, galima teigti, kad ikimoderniosios architektūros tyrimai, kuriuose pras-

minis sluoksniš yra ignoruojamas, atsiakoma net teorinés prielaidos, kad šis sluoksniš egzistuoja, taip pat negali pre-

tenduoti iki galo paaiškinti ir išorinio, tyrėjui empiriškai pažįstamo, istorinés architektūros sluoksniš.

Literatūra

- Bedford Joseph. 2016. Being Underground: Dalibor Vesely, Phenomenology and Architectural Education During the Cold War, *Volume 3 Re-Framing Identities*: 89–104. Birkhäuser.
- Bedford Joseph. 2022. Dalibor Vesely's Performance of Crisis: Ideology and the Moment of Truth in „Totalitarian“ Czechoslovakia, *JAE* 76(2): 70–82.
- Harries Karsten. 1962. *In a Strange Land: An Exploration of Nihilism*. Doctoral dissertation, Yale University.
- Harries Karsten. 1980. The Dream of the Complete Building, *Perspecta* 17: 36–43.
- Harries Karsten. 1983a. *The Bavarian Rococo Church: Between Faith and Aestheticism*. New Haven: Yale University Press.
- Harries Karsten. 1983b. Thoughts on a Non-Arbitrary Architecture, *Perspecta* 20: 9–20.
- Harries Karsten. 1991. Comments On Four Papers, *Environmental and Architectural Phenomenology Newsletter* 3(2): 10–12.
- Harries Karsten. 1997. *The Ethical Function of Architecture*. Cambridge: The MIT Press.
- Harries Karsten. 2017. Some Thoughts and Questions on Revisiting The Ethical Function of Architecture, *International Journal of Architectural Theory* 22(16): 15–34.
- Husserl Edmund. 1970. *The Crisis of European Sciences and Transcendental Phenomenology: An Introduction to Phenomenological Philosophy*. Transl. by D. Carr. Evanston: Northwestern University Press (originalus leidimas – 1954 m.).
- Kidder Paul. 2011. Philosophical Hermeneutics and the Ethical Function of Architecture, *Contemporary Aesthetics* 9(1). Prieinamas internete: https://digitalcommons.risd.edu/liberalarts_contempaesthetics/vol9/iss1/7/ [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d].
- Mitrović Branko. 2018. Timely Meditations, Selected Essays on Architecture / Attunement, architectural meaning after the crisis of modern science, *Journal of Art Historiography* 19: 1–27.
- Pérez-Gómez Alberto. 1983. *Architecture and the Crisis of Modern Science*. Transl. from Spanish and revisited by author. Cambridge and London: The MIT Press (originalus leidimas – 1980 m.).
- Pérez-Gómez Alberto. 2016a. The Myth of Dedalus, *Timely Meditations. Selected Esseys on Architecture*, vol. 1: 1–21. Montreal: Rightangle International (originalus leidimas – 1985 m.).
- Pérez-Gómez Alberto. 2016b. Architecture as the Space of Desire: The Hypnerotomachia Polifili, *Timely Meditations. Selected Esseys on Architecture*, vol. 1: 79–108. Montreal: Rightangle International (originalus leidimas – 1998 m.).
- Pérez-Gómez Alberto. 2016c. *Attunement: Architectural Meaning after the Crisis of Modern Science*. Cambridge: The MIT Press.
- Roth Benjamin M. 2018. The Abetment Of Nihilism: Architectural Phenomenology's Ethical Project, *Log* 42: 127–135.
- Samalavičius Almantas. 2017. Beyond Images and Fictions. A Conversation with Alberto Pérez-Gómez, Samalavičius, A. (ed.). *Rethinking Modernism and Built Environment*: 143–149. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Vesely Dalibor. 1994. Architecture and the Question of Technology, L. Pelletier and A. Pérez-Gómez (eds.). *Architecture, Ethics, and Technology*: 28–49. McGill-Queen's University Press.
- Vesely Dalibor. 1999. The Humanity of Architecture, N. Leach (ed.). *Architecture and Revolution*: 139–145. London: Routledge.
- Vesely Dalibor. 2004. *Architecture in the Age of Divided Representation: The Question of Creativity in the Shadow of Production*. Cambridge: The MIT Press.
- Wigley Mark. 2012. *Wobble: The Cat Has Nine Lives*. Prieinamas internete: <https://www.youtube.com/watch?v=Gu4-ErX6hDA> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 12 d].